

Kærnen i de nye Bydannelser i 12.—13. Aarh. var Udstikning af en Torveplads, nu oftest et større samlet tre- eller firsidet Areal, om hvilken Byen former sig i nær Tilslutning til Trafikveje — gamle eller nyanlagte. Denne rationelle Fremgangsmaade viser tillige den fremherskende Stilling i Byplan og Bybillede, Torvet nu har faaet. At komme nærmere ind paa Forfatterens Betragtninger over Forbindelsen mellem ældre Bondebyer og nyanlagte eller nydannede Bebyggelser vilde her føre for vidt. Med Rette fremhæver Forfatteren, at der med Torv og Torveret skabes noget helt nyt i hvert enkelt Tilfælde.

Med denne Bog har H. M. gjort et Rydningsarbejde. Vore middelalderlige Købstæder som fungerende Organismer er nu langt bedre kendt end før. At der er mange og højst interessante Problemer tilbage, er Forfatteren klar over og berører selv, særlig i de sidste Afsnit af Bogen adskillige; bl. a. kan her — jævnsides Torv og By fremhæves: Havn og By. Men han har, som han selv udtrykker det, »stukket Spaden i Jorden«. Det er nu at haabe, at Bogen om Torv og Hærstræde vil blive efterfulgt af andre, der tager andre Problemer op til historisk Undersøgelse. H. M. gør ogsaa det praktiske Nutidsliv en Tjeneste derved.

Vilh. Lorenzen.

Pastor H. N. A. Jensens flittige Samlerværk fra 1844, *Angeln, zunächst für die Angler, historisch beschrieben*, er samtidig blevet genudgivet af Svend Aakjær for Slesvigske Forlag, og af de slesvigske Præster W. Martensen og J. Henningsen for to stedlige Hjemstavnsforeninger. Aakjær giver et uændret Optryk, men de to Præsters Udgave er snarere et helt nyt Værk. Stoffet er øget til ikke langt fra det dobbelte, og Ændringen af Ordning og Indhold er saa radikal, at den oprindelige Bog ofte rent drukner i det nye.

At Jensens hist og her uoverskuelige Stofordning ændres, er sikkert nok en Forbedring. Men at Aanden i Værket skiftes om til en helt anden, vil den med Jensens Fremstilling fortrolige Læser næppe finde heldigt. Det saa meget mindre, som den radikale Omkalfatring af Stofordningen gør det yderst svært at foretage en gennemført Sammenligning med Originalen, eftersom der ikke ydes noget Fingerpeg til at adskille det oprindelige Stof fra Tilføjelserne.

Om Retningen af Udgivernes Kompas faar vi et Vink i den indledende Levnedstegning. Forfatteren, Pastor Fürsen, nævner (3), at Jensens dansksindede Efterfølger, Pastor Clausen, skildrede sin Forgænger som en inderlig troende, men noget tilbageholdende

Natur, der folgte »dem Impulse der ihn umgebenden Bewegung, wo nicht aus Furchtsamkeit, so doch in steter Furcht und Unruhe«. Herimod tager Fürsen til Genmæle. »Wie seine Gemeinde ihn kannte, war Pastor Jensen vielmehr ein freimütiger Mann, dessen Zeugenmut nicht versagte, wo es galt einzutreten für das gebeugte Recht seines Heimatlandes, an dessen Wohl und Wehe er den regsten Anteil nahm.« Om dette Pastor Jensens slesvig-holstenske Sindelag vilde Læseren gerne høre noget mere, men i den Retning skuffes han af Udgaven, trods dens Vidtløftighed. Ogsaa Allg. deutsche Biographie lader os i Stikken.

Til nøjere Oplysning vil jeg her citere noget af et utrykt Brev fra Jensen til Prof. Rafn i Kjøbenhavn, dat. Borne, 17. Dec. 1849. (Det kgl. Bibl.). Først siger Jensen, der var født i Flensborg 1802, at han stammer fra Nordslesvigere, Angler, Friser og Saxer og knap selv ved, hvorhen han skal regne sig. Hans Germania omfatter alle Stammer fra Irland til Højnorden. »Die Germania aber, für welche die [deutschen] Studenten zu meiner Zeit schwärmten, ist mir immer engherzig vorgekommen. Man sollte sich brüderlich an einander schliessen, aber ... hier (ist) bei sehr vielen eine sehr grosse Unkenntniss über Dänemark.« Efter videre at have fremhævet Slesvigernes rethaveriske Sind ytrer Forf. en levende Ængstelse over Udviklingen siden Rejsningen i 1848. »Da (ist) nun seit Abschluss des Waffenstillstandes bei den Niedersachsen, Angl. u. Friesen die allerempfindlichste Seite berührt worden Es ist, — dass ich es gelinde ausdrücke —, ein unpädagogisches Verfahren eingeschlagen —, gerade in dem Augenblicke, wo vielleicht erfolgreiche Schritte zu einer wahrhaftigen Versöhnung hätten geschehen können Es ist die Idee vorherrschend geworden, es solle nicht das Recht gelten, sondern irgend eine Willkühr.« »Selbst die Leute in den Armenhäusern sprechen von ihren Rechten Nur daraus begreift es sich, wie z. B. das Wort, man könne sich nicht auf rechtliche Erörterungen einlassen, (— es war übrigens von staatsrechtlichen die Rede, aber das ward ganz allgemein genommen —), es stehe nur zur Frage: gehorchen oder nicht gehorchen, — wie ein solches Wort wie ein electrischer Schlag hindurchfuhr.« »Soll ich dennoch schliesslich ein tröstliches Wort hinzufügen, so wäre es, dass bei allem dem immer noch unerschüttert im Volk das monarchische Princip feststeht; vom Landesherrn will keineswegs das Volk sich los-sagen; es hat wunderbar fest gestanden bei allen Verlockungen dazu —; aber es kann durchaus nicht davon los kommen, auch

dies Verhältniss unter dem Gesichtspunct eines Pacts und Contracts zu stellen.«

Man vil heraf se, at Pastor Fürsen kan have Ret i, at Jensen traadte oprigtig i Skranken for sit Hjemlands Ret. Men iøvrigt viser Brevet ham ingenlunde som en dadelløs Slesvigholstener. Han stempler det skarpt tysknationale Standpunkt som snæverhæjertet; han glæder sig over, at Folket trods alt ikke vil sige sig løs fra Landsherren; han stempler den slesvig-holstenske Separatisme udtrykkelig som Forlokkelser. Kort sagt, til sin Død 1850 forblev Jensen en fuldtud loyal Tjener af det danske Monarki.

Og netop det samme læser vi ud af hans Bog i Originaludgaven. Mærk f. Ex. følgende Sætninger (123): «Frederik VI bestieg den Thron, als das Land in der bedrängtesten Lage war; aber welche Unfälle auch das Land betrafen, so ist doch seine Regierung eine heilsame gewesen in vielen Beziehungen. Was getragen werden musste, ist überwunden. Unser Angeln war in mancher Hinsicht noch glücklicher als andere Gegenden Vielleicht ist Angeln auf seiner grössten Höhe gewesen; aber was auch die Zukunft bringen möge, wir wollen ihr getrost entgegengehen, und für viele unserer Uebelstände hoffen wir unter unseres Christian VIII. Regierung Abhülfe und Besserung.»

Særlig ænseværdig er Stavemaaden Frederik, der udtrykkelig understreger den danskloyale Statsfølelse. Lad os nu se, hvad der er blevet af disse Ytringer i de to slesvigske Præsters Udgiverværk. Saavidt jeg kan skønne, er der ikke andet tilbage end Sætningen «Vielleicht ist Angeln auf seiner höchsten Höhe gewesen», som jeg har opsporet i en Afhandling af Udgiveren Martensen (433). Resten er sporløst forsvunden. Til Gengæld byder Martensen sammen med Pastor Thomsen et historisk Afsnit om 19. Aarh. (271-324) i rent slesvig-holstensk Aand. Der findes deri nok visse Stænk af uhildet Synsmaade; f. Ex. hedder det (274), at de sl. holst. Smædeviser mod Danskheden gik for vidt. Men det forhindrer ikke, at saadanne Smædeviser citeres med umiskendelig Sympati. «Der Erregung über die Hetze der Eiderdänen gab Probst Jakobsen in Grundhof in einem öffentlichen Trinkspruch Ausdruck.

O armes Land, von Gott veracht't,
 Wo man aus Holz die Schuhe macht,
 Wo man aus Lehm die Töpfe brennt,
 Wo man die Butter Schmiere nennt!
 Gott wolle uns behüten,
 Dass wir nicht werden Jüten!

Vgl. den flammenden Protest in Geibels Lied: »... wir wollen keine Dänen sein, wir wollen Deutsche bleiben!« (274). »In Neukirchen stand der dänisch gesinnte Pastor Martens, der trotz der Angriffe, die man gegen seinen Charakter richtete, sogar zum Propsten ernannt wurde. Das Volk gab ihm den Spottnamen »Swinemartens«. 1864 wurde er entlassen.« (285). Sangen »Möchte nimmer dich vertauschen, Schleswig-Holstein, Vaterland«, digtet af Pastor Aschenfeldt, der forresten døde som dansksindet, citeres 286. Pastor Martensens Tillæg om Verdenskrigen etc., 325-336, fortæller om en slesvig-holstensk Protestadresse fra Sörup under Afstemningstiden, hvori der tales om Angels gamle Danskerhad; en Afbildning af Bismarcktaarnet paa Scheersberg bringes 573. Jürgen Brix skriver (405-417) om Skikke og Sæder. Heri bl. a. en Fortælling om en Angelbos Svar til en dansk Præst: »Herr Pastor, Se kön mi so min gern mirrn dörsniden, denn schrieen beide Ennen noch Slesvig-Holsteen!« Samme Ord kunde bruges om Pastor Jensens Værk *Angeln i dets nymodens Tilrettelægning*. Unægtelig en mærkelig Metamorfose, eftersom Originaludgaven tonedede den udtrykkeligste danske Statsloyalitet.

Lad os herefter kaste et Blik paa Jensens Virksomhed for Hjemstavns læren. En tysk Biograf siger, at han »viele Verdienste um die schleswig-holsteinische Geschichte erworben hat«. Det passer ogsaa ialfald udvendig seet, idet en hel Del af Jensens utrykte Arbejder i Kiels Universitetsbibliotek har Schleswig-Holstein i Titlen. Men saavidt det kan skønnes af Fortegnelsen, er det kun yderst faa, der har særlig Tilknytning til Holsten, f. Ex. »Nordalbingia, Vorarbeit zur Holsteinischen Kirchengeschichte«, »Skizze einer geschichtl. Darstellung der Holstein. Kirchenverfassung«, »Nachrichten über die Probsteien Kiel, Rendsburg etc.«. I Reglen ligger Eftertrykket paa Slesvig, og det store Flertal af Jensens Arbejder drejer sig om hans snævrere Hjemstavn's Forhold; et Udvalg af saadanne har Aakjær sammenstillet i Tillægget til sin Ud gave.

Hermed stemmer yderligere det udtrykkelige Skel, som Jensen (303) gør mellem Angelboer og Holstenere. »Auswärtige haben immer etwas schwer gehabt, sich in den Angelschen Charakter zu finden, und namentlich ist dies der Fall gewesen mit den Holsteinern, Mecklenburgern oder anderen vom Niedersächsischen Stamm Der Angler war ihnen nicht offen genug, zu sehr zurückhaltend, zögernd; er kam ihnen misstrauisch vor, wenn sie nicht gar noch schlimmer urtheilten.« Her har Jensen, som Aakjær paapeger (Till. 7), taget Nationalmodsatningen paa Kornet

og fuldkommen rigtig afmalet det typisk jyske Karakterpræg. Os er det fuldt fortroligt; nylig hørte jeg gengivet en Jydes Udtalelse efter et Ophold paa Fyn: »a kan it lide dem Fynboer; de fortæller strax hver Krumme, som de veed.« Mærkeligt nok har de ovenfor citerede Sætninger af Jensen faaet Lov at komme med i den forbedrede Udgave (391). Yderligere bliver det samme nærmere udviklet af en plattysk Meddeler (404). Her fortælles, at Angelboen ikke siger sin Mening saa groft lige ud som Holsteneren, men søger at aflure den Fremmede alle mulige Oplysninger, inden han indlader sig med ham. Angelboerne er »op so'n Manner vel klöker as de Holsteener un gans ehr Nachbarn naht Norden to ähnlich.« Ganske lig deres nordlige Naboer, altsaa ægte Jyder! Ovenikøbet fremhæves saa Forskellen i Folkeskik: Angelboen har samme Husbygningsmaade og Træsko som Nørrejylland: »just as de Jütländer«. Holsteneren gør Nar ad disse Træsko jyder. Jeg kan her tilføje, at Slesvigholsteneren Clement regnede det for en national Forsmædelse, naar en ægte Friser nedværdigede sig til at gaa i Træsko.

Jensen nøjes nu ikke med i Almindelighed at skildre Holstenerne som væsensfremmede Udlændinge; han gennemfører ogsaa denne Synsmaade i sin historiske Fremstilling.

»(Dem) Holst. Grafen ... gelang es, sich des Landes zu bemächtigen.« Adelen, især Familien Lembek, drev tildels Røverier. Der har næppe skortet paa »Gewaltthaten«. Maarkjær var en »Raubnest«. Otto Lembek til Røest var en »gewaltthätiger Mann«. Schinkels Familie stod i Rygte som Sørøvere (89). »Der Holsteinische Adel setzte sich hier zu Lande fest und erlangte neben der hohen katholischen Geistlichkeit, die wiederum grossen Theils aus Edelleuten bestand, einen Einfluss, durch den die alte Freiheit des Bauernstandes immer mehr geschmälert wurde.« (99). Hvor det gælder om at gengive saadanne Ytringer, gaar den forbedrede Udgave ikke helt konsekvent til Værks. Af holstenske Overgreb og Voldsgærninger tilføjes ikke mindre end to Sider fulde. Men hvor Jensen lader Holstenerne »sich des Landes bemächtigen«, hedder det, at Landet »dauernd von ihnen in Besitz genommen wurde«, og Bondefrihedens Forringelse er sporløst forsvunden.

Vi vender os derefter til det sproglige Nationalitetsspørgsmaal. Jensen siger (53): »Von den alten Anglern ist es nicht recht klar, ob sie mehr dem Deutschen oder Dänischen Hauptstamm angehörten. Jedenfalls bildeten sie, zwischen den Sachsen und Dänen wohnend, den Uebergang zwischen beiden. Für die nähere Verwandtschaft mit den Dänen spricht die alte Sage, wo es heisst, Dan und Angel waren Brüder Für die nähere Ver-

wandschaft mit den Sachsen könnte man anführen die oft vorkommende Benennung Angelsachsen In welcher Bedeutung aber dieser Name zu fassen sey, das ist die Frage, ob etwa eine besondere Art von Sachsen, oder eine Vereinigung von Anglern und Sachsen, wie wir etwa jetzt sagen Schleswig-Holsteiner, während doch die Bewohner beider Herzogthümer verschiedener Abstammung sind.« En mere uildet og ægte kritisk Synsmaade kunde næppe ønskes. Jeg tilføjer, at Jensen (41) taler om »unsern Vorfahren Germanischen oder Gothischen Stammes.« Han er altsaa rummelig nok til ikke at deltage i Fortielsen af det gamle nordiske Synonym for Germaner, — et karakteristisk Vidnesbyrd om hans Uildethed.

Men netop disse Egenskaber har gjort Jensens Fremstilling ubrugelig for Ophavsmændene til den forbedrede Udgave. Det citerede Stykke erstattes derfor af Pastor Martensen med et helt nyt (35 ff.). Hengist og Horsa, fortælles her, var Euter eller Viter og hørte til »dem grossen, weitverzweigten Stamm der Friesen« og stod Angler og Saxer sproglig meget nær. »Dagegen waren die Unterschiede zwischen diesen Volksstämmen und ihren nördlichen und östlichen Nachbarn in Jütland und auf den dänischen Inseln weit bedeutender.« Sagnet om Dan og Angel affærdiges som blot almindeligt Vidnesbyrd om germansk Oprindelse. Tilslut indskræpes atter Sprogforskellen »zwischen den Nordgermanen, zu denen die Dänen gehören, und den Südgermanen, zu welchen die Angeln und die Friesen zu rechnen sind.« At denne »Forbedring« af Fremstillingen er et afgjort Tilbageskridt, turde være indlysende. Jensens Formulering er saa forsigtig, at den maa kaldes videnskabelig ulastelig; Martensens kan kun kaldes dilettantisk. Hvad der siges om en frisisk Stamme Euter eller Viter, er fri Fantasi uden svageste Kildehjemmel. Og ligesaa uholdbar er den skarpe Sprogbarrikade, der i Urtiden skal have skilt Nordboer og Angelsaxer. Selv om den hævdes af visse tyske Sprogmand, bliver den dog derfor ikke mere videnskabelig: den er simpelthen en Opdigtning, dikteret af Ønsket om for enhver Pris at faa Anglerne stillet paa den angelsaxiske eller saakaldt tyske Side af Skellet. Sin Dilettantisme røber Pastor Martensen yderligere ved (37) at tale om Anglernes Gudinde Nerthus »richtiger Aertha«, en forlængst afsløret Vrangform. Naturligvis forties det, at Nerthus lydlig svarer til det nordiske Gudenavn Njörðr, og at der savnes ethvert Spor hos Saxer, Friser og Tyskere.

Naar Pastor Martensen hist og her kan bruge noget af Jensens Fremstilling, er det mest Iagttagelser som denne, at angelske Stednavne gentager sig i England, f. Ex. Ulceby, Grumby, Kattleby,

Scalby, Skulthorpe, Sandwich, Langtoft, Thwaith, Holm (50 = Jensen 55). Hertil føjer Martensen nogle selvstændige Ytringer i det sproglige Afsnit (469). Han siger, at Navne med Endelsen by næsten ikke findes syd for Eideren. »Doch ist sie keineswegs eigentümlich dänisch oder skandinavisch, sondern findet sich auch in unzähligen Ortsnamen in England, und zwar schon in frühster Zeit, ehe noch die Dänen dorthin ihre Raubzüge unternahmen Wir haben also diese in England sich findende Namenbildung als noch der alten englischen Heimat angehörig und von dort mitgebracht aufzufassen.« Den jensenske Opfattelse, som her har fundet Naade hos Udgiverne, hører til de urigtige, men hos Jensen fremtræder den endnu uden national Tilspidsning, medens derimod Martensen skyder den frem som en Hovedbastion, hvorpaa han bygger den Paastand, at Angels Stednavne ikke er nordiske. Paa Jensens Tid kunde man endnu undskylde Fejltagelsen med Forskningens lidet fremskredne Stade; nu gælder en saadan Undskyldning ikke mere, og Vranglærens Fortsættelse og Tilspidselse kan derfor ikke kaldes andet end aabenlys Tendens eller Uvidenhed. Samme Dom rammer Fortsættelsen af saadanne jensenske Vildfarelser, som at den angelske Udtale Bruar, stuer for »Broder«, »stor« skulde have noget med Angelsaxisk at gøre (55).

Tilslut skal tilføjes, at Pastor Martensen (50) henviser til Clements Bog: »Schleswig, das urheimische Land der Angeln und Friesen«. Hans Valg af Hjemmelsmand er her meget uheldigt. Clement har som kgl. dansk Stipendiat i Aaret 1839 forherliget Danskheden paa den mest overspændte Vis, som »næst Kristus Guds Redskab til Verdens Frelse.« Da han kort før 1848 blev Slesvig-Holstener, vidste han ikke skarpt nok at angribe samme Danskhed. Hans Bog Schleswig er et elendigt Makværk, fuld af Uvidenhed og fanatisk Had. I 1870 tilintetgjorde Vilh. Thomsen et lignende Makværk af Clement, og Udgiveren af Literarisches Centralblatt, Prof. Zarncke, optog denne Dommedagsartikel med fuld Tilslutning.

Hermed forlader vi Urtiden og vender os til den nyere Tid. Det første, der slaar os, er, at Jensen uden Indskrænkning regner Angelboniaalet for dansk, og at han ærlig stræber at stave Navnene rigtig. Hans sproglige Interesse for Danskheden røber sig ogsaa i hans Skrifter »Kappel-Sammlungen betreffend den dänischen Dialekt im Schleswigschen« og »Notizen zur dänischen Sprache im Amte Flensburg,« samt i følgende Ytringer. Det hedder ved Skildringen af Flensborg: »Angelbo-Strasse, unrichtig Angelburger-Strasse,« og Afledningen fra Angelboer meddeles (1). »Mordkjar ist der richtige alte Name, nicht Morkirchen Ebenso ist

aus Ravnkjær fälschlich Rabenkirchen, aus Koldkjær Kaltenkirchen geworden« (188). »Dazu kommt noch, dass man oft unglücklich und unsinnig die Namen, die alle ursprünglich Dänisch sind, verdeutscht hat, wie Ohrfeld für Udmark, Rundhof und Grundhof für Runtoft und Gruntoft. So wie aber das Dänische allmählig ausstirbt, wird man nachgerade die Bedeutung der Ortsnamen, auch wo sie klar vorliegt, gar nicht mehr verstehen, und daher habe ich hier wenigstens Etwas darüber beibringen wollen« (315). Paa forskellige Steder udtaler Jensen sig om Sprogskiftet i Angel. Han mener (144), at der trods dansk Folkesprog ikke findes Spor af dansk Prædikesprog. Skiftet i Kirken foregik fra Plattysk til Højtysk. »Es war damit vor der Hand für die Erbauung nichts gewonnen, denn die Sprache war dem Volke fremd.« Derefter citeres Pontoppidans Paatale af den højtyske Sprogtvang, der volder Opbyggelsen en »unüberwindliche Hindernis«. »Die Alten waren sehr zufrieden mit Pastor Kiesbuy, weil er auch dänische Antworten annahm Dass um jene Zeit Prediger und Schullehrer sich bemühten, die Kinder zum Deutschsprechen zu bringen, ja, dass es solche gab, welche die Kinder strafte, wenn sie unter sich Dänisch sprachen, ist in unsern Tagen bei den Streitigkeiten über Dänisch und Deutsch sehr getadelt worden; aber man muss bedenken, dass dies notwendig war, wenn man über ein blosses gedankenloses Auswendiglernen hinwegwollte. Verständnis der Sprache, die nun einmal Kirchen- und Schulsprache geworden war (warum? und wie sie es ward? und ob dies heilsam gewesen? das sind Fragen für sich), war unumgängliche Bedingung des Fortschritts. Und doch that man nicht den vollen Schritt, nur zum Plattdeutschen kam man, u. zw. zu einem Plattdeutsch voll dänischer Wortfügungen und Ausdrücke, in welchem man nun etwa sich ausdrücken konnte: »Wi hem sonst Dänsk wesen, men nu siin wi Düdsk bläwen« (147). Udtalen var mærkværdig, f. Ex. lød første Sætning i Landskatekismen saaledes: »Wir Mensken wönsken alle vergnügt ond froh su säjn.« Man vil se, at Jensen trods yderst forsigtig Udtryksmaade stadig lader sin Interesse for Modersmaalet skinne igennem. Mærk især hans Ord om den tvungne Indførelse af højtysk Kirkesprog.

Saa meget om den originale Jensen. Vi vender os nu til den omarbejdede. Den gentagne Kritik mod de urigtige, uheldige eller meningsløse Navne-Fortyskninger er sporløst forsvunden. Saaledes f. Ex. ved Mohrkirchen (145—146). Medens Jensen tager Angelbo-maalets Danskhed som en Selvfølge, nærmer Omarbejderne sig noget til Sach og Reimer Hansen, der vil udskille Vest- og Sønderjysk som ikke-dansk; det er næppe heller tilfældigt, at Reimer

Hansen har medvirket ved Værkets Revision (se Fortalen X). Der gøres saaledes (400) ligesom en Slags Undskyldning for, at »der angeldänische Mischdialekt wird einfach als Dänisch bezeichnet.« Og med synlig Fornøjelse citeres (260) en ældre Tids diletantiske og fordomsfulde Syn paa Folkemaalet: »kein Däne (wird) darin seine Sprache erkennen. Die Eltern sind nach und nach zu der Erkenntnis gekommen, dass durch die verdorbene dänische Sprache der Erfolg des Schulunterrichts, die Verstandes- und Herzensbildung der Kinder gar sehr erschwert werde.« Medens der saaledes rives ned paa det danske »Mismasksprog«, er de citerede Prøver af det plattyske Erstatningssprog propfulde af danske Ord og Vendinger. F. Ex. (402 og 417) »so minn« = »saamænd«; (422) »Backlei« = »Baglade«; (426, 428) »Syssel«; (428) »Grüttquern« = »Gruttekværn«; (433) »Dor is nix un bruken för« = »Der er ingenting å bruge for«. — Mon ikke ogsaa dette er et Miskmask, der hindrer Børnenes Forstands- og Hjærtensdannelse? Det er derfor lidt løjerligt, at medens Udgiverne græder med tørre Taarer over den danske Jargons Uddøen, er de meget kede af, at samme Skæbne truer den plattyske. Jfr. (438) om Indførelsen af højtysk Hjemmesprog: »Doch ist im allgemeinen nicht zu wünschen, das dies weiter um sich greift, da damit der Gefahr Vorschub geleistet wird, dass die schöne, anheimelnde und trauliche Volksmundart allmählich ganz ausstirbt, was nur aufs tiefste zu bedauern wäre.« Der er unægtelig Forskel paa Kong Salomon og Jørgen Hattemager.

Jensens Fremstilling af det kirkelige Sprogskifte citeres ret udførlig (175 og 259), og der tilføjes en Del nyt Stof. Men Nødvendigheden af den tyske Sprogundervisnings Indskærpelse er nu bleven til et kategorisk Imperativ: »Dies war einfache Notwendigkeit, um die Kinder allmählich zum vollen Verständnis der Sprache zu bringen, die einmal Kirchen- und Schulsprache geworden war.« Man mærker sig her den velvise Udeladelse af Jensens kritiske Parentes »warum?« o. s. v. Der leveres derefter et veltalende Forsvar for Indførelsen af tysk Kirkesprog. »Der in Angeln gesprochene Volksdialekt, der nie Schrift- und Literatursprache geworden ist, eignete sich darum auch nicht für den amtlichen Gebrauch und konnte somit auch für den öffentlichen Gottesdienst nicht in Betracht kommen. Ebensowenig taugte dazu das Hoch- oder Schriftdänische, das von jenem wesentlich verschieden ist und der hiesigen Bevölkerung weniger verständlich war als das Plattdeutsche, das als eigentliche Amtssprache jedermann bekannt war.« Her jongleres der meget snildt med Sprogene for at komme udenom den Kendsgærning, at de tilstødende nord-

slesvigske Egne uden mindste Ulæmpe vænnede sig til dansk Kirke- og Retssprog, som naturligvis ikke var københavnsk, men groet paa den hjemlige Bund i Fortsættelse af de middelalderlige Lovtexter. At et saadant Sprog skulde have været Angelboerne mere fremmed end Plattysk, er det vanskeligt at fatte.

Der kunde forresten nok være Grund til at spørge, om Plattyskens Herredømme som officielt Sprog virkelig har været gennemført saa tidlig, som det sidst citerede Stykke lader skønne. Naar Konger skriver paa Dansk til Maarkær Kloster 1466 og 1487, (jfr. Allen: »Det Danske Sprogs Hist. i Sdj.« I, 47), og naar Rydklosters Aarbøger og dets Vidneforklaringer om Sønderjyllands Nationalitet 1424 aander den mest levende Danskfølelse, seer det ud til, at der ialfald hos den katolske Gejstlighed var Spirer til en dansk Udvikling, som først blev afbrudt ved Reformationens Stormflod af indstrømmende tysk Væsen.

Læseren vil maaske spørge, hvoraf det kom, at Danskfølelsen ikke hos selve Folket rørte sig til lydelig Protest mod Fortyskningen. Dertil kan svares, at forsaavidt som det Kirke- og Dokumentssprog, der afløstes af Plattysk, havde været Latin, var det ialfald en Ændring til noget mindre fremmed, og man kunde derfor forlige sig dermed. Og hvis forhaandenværende Spirer til en dansk Udvikling kvaltes, var Folket for socialt bastet og bundet til at kny, — det havde det holstenske Adelsvælde sørget for, idet det, som Jensen siger, forringede Bondestandens Frihed.

At Folket iøvrigt ingenlunde var ufølsomt for Sprogtvangen, seer vi af et Tilfælde, der forefaldt umiddelbart vest for Angel. Hanved Sogns Indbyggere klager 1661 til Kongen, fordi Superint. Klotz har krænket deres Valgret og afskaffet det danske Kirkesprog. »Unsere Frauen, Kinder und Gesinde beschweren sich noch hoch über die deutsche Predigt, so vor dem in dänischer Sprache geschehen.« »Worüber ein grosses Wehklagen und Beschwerden entstanden, dass man so gewaltsam mit uns verfährt, unsere Beichtende, Schwache und Trostrufende nicht mehr in dänischer Sprache können getröstet werden, sondern unsere Seele sich immer an unvernehmlichen überländischen Worten ärgern soll.« En saa kraftig Sprogprotest kunde ganske vist ikke komme frem i det adelsregerede Angel; men selv dér kunde man dog drive det saa vidt, at man vakte Modstand, saaledes som Præsten Fischer, naar han fra Prædkestolen tordnede til Hyrup Menighed: »Habe ich euch Teufels-Gesinde und Höllenbrände nicht teutsch reden lehren wollen? Was hilft es aber, dieses Teufelsgesinde bleibt immer bei ihrer dollen dänischen Sprache.« Sligt var dog Hyrupperne for meget af det gode, og

Fischer søgte og fik sin Afsked i 1750. Det maa erkendes, at denne Episode hører med til de Enkeltheder, der ved Omarbejdelsen er bleven føjet til Jensens Text.

Hermed har jeg tilendebragt Gennemgangen af de Ting, der er faldet mig i Øjnene ved det omkalfatrede jensenske Værk. Lad os nu kortelig sammenfatte Hovedlinjerne.

Forfatteren Pastor Jensen er i første Linje slesvigsk Lokalpatriot. Som Statspatriot er han Dansker, loyal mod Frederik 6. og Kristian 8. Danmark nævnes altid venligt og højagtende; ikke een Linje aander Kulde eller Utilfredshed.

Et politisk Slesvig-Holsten har jeg ikke fundet i hans Bog, et enkelt Sted noterer vi Udtrykket Schleswig-Holsteiner, men det bruges kun rent geografisk, og med udtrykkelig Fremhævelse af Slesvigeres og Holsteneres forskellige Afstamning. Holstenerne gælder som Udlændinge med fremmed Nationaltype. Deres Grever og Adelsmænd har tilrevet sig det angelske Land med Vold og forringet den indfødte Bondestands Frihed. De gamle Angler er en germansk eller gotisk Folkestamme i nær Slægt med Danerne. Middelalderens og den nyere Tids Angelboer er Danske. Deres Maal interesserer Jensen levende, og han søger at redde dets svindende Rester. Stednavnenes Fortyskning stempler han oftere som uheldig og meningsløs. Det udefra indførte højtyske Kirke- og Skolesprog er og bliver efter Jensens Mening fremmed for Folket, og han udtaler en forsigtig Tvivl om, hvorvidt dets Indførelse har været til Gavn.

Saaledes er den ægte Jensen; lad os derefter se paa den forbedrede. Det er ikke frit for, at det nye Portræt virker overraskende. Vi skuer en stram Slesvig-Holstener, »en frimodig Mand, der træder i Skranken for sit Hjemlands bøjede Ret.« Den danske Statspatriot er sporløst forsvunden. Den danskvenlige Tone afløses af Smædeord. Undertrykkelsen af Angels Bondefrihed gennem Holstenervælden er bleven borte. Angelbomalets Danskhed nægtes ikke med rene Ord, men det søges dog antydnet, at der har foreligget en for Danske næsten uforstaaelig Dialekt, som burde udryddes, da den hindrede Børnenes Forstands- og Hjærtensdannelse. Kritiken mod de meningsløse Navnefortyskninger er bleven borte. Tilstedeværelse af oprindeligt dansk Kirkesprog nægtes kategorisk for alle Dele af Flensborg Amt. Det danske Sprogs Udelukkelse forsvares veltalende. Tvivlen om det tyske Kirke- og Skolesprogs Gavnlighed er bleven borte.

Selv om Omarbejderne paa et og andet Punkt har tilføjet Jensens Fremstilling nye Træk i hans egen Aand, er dog Hoved-

resultatet af deres Omarbejden blevet, at de har krænget hans Værk om til dets egen Modsætning.

Gudmund Schütte.

Af den længe forberedte og stort anlagte *Kristianias Historie*, som udgives af Kristiania Kommune i Anledning af Byens 300-Aars Jubilæum i 1924, er 1922 udkommet første Bind, forfattet af Edv. Bull, Prof. i Historie ved Kristiania Universitet. Bogen, som i det ydre er pragtfuldt udstyret — med 140 Billeder — omhandler alene det gamle Oslo. Tilsyneladende er Æmnet smaat. Oslo spillede aldrig nogen fremtrædende Rolle — den staar i den Henseende langt tilbage for baade Bergen og Trondhjem — og var hele Middelalderen igennem en lille By. I det 14. og 15. Aarh. rummede den neppe mere end 2500 Mennesker, paa Reformationstiden maaske 1000 og ved 1660 henimod 4000. Tallene, som dog maa ses i Relation til Landets hele sparsomme Befolkning, giver en Forestilling om Bysamfundenes ringe Betydning, sammenlignet med Landbefolkningens. Da Kildestoffet tilmed for lange Tidsrum er ubetydeligt og tilfældigt, synes det paa Forhaand en umulig Opgave at give en udførlig og dog almeninteressant Fremstilling.

Næstes skal det ikke, at Skildringen paa adskillige Punkter er bred, paa sine Steder meget bred, og fyldt med topografiske Enkeltheder, som væsentlig har lokal Interesse. Alligevel har Bogen videre Betydning. Det mærkes helt igennem, at den skyldes en betydelig Historiker. Under hans Haand bliver Oslos Historie ikke alene en Genspejling af Norges, særlig den norske Kirkes Historie. Den rejser og behandler tillige en Række historiske Problemer, hvis Rækkevidde ikke begrænses til Oslo, ikke engang til Norge, men peger videre mod hele Norden.

Som bekendt er Forfatteren stærkt optaget af moderne økonomiske og sociale Bevægelser og ogsaa gennemtrængt af den økonomiske Betragtning af Fortiden. Det er karakteristisk for hans Syn — som han selv bemærker — at han netop for dette Arbejde har høstet Belæring af Sombarts bekendte Bog om den moderne Kapitalisme.

Særlig frugtbart er dette Synspunkt for hans Bedømmelse af Oslos og talrige andre, ogsaa danske, Bysamfunds Oprindelse. Det gamle Problem, om Byerne skyldes ydre Paabud, f. Eks. Kongers Anlæggelse, eller om de er selvgroet som Følge af økonomiske Aarsager, afløser Bull (efter Sombart) med et nyt og mere frugtbart: en By er grundlagt — hævder han — af dem, der havde Evnen til at tilegne sig Overskudet af Bønders Jordbrugsarbejde. For Oslos Vedkommende, som for en Række svenske og danske